

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

1-2023

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

D.Abdullayeva	
XX asrning 20-yillarida Buxoro me'moriy obidalarining ta'miroti masalasi	324
F.Temirov	
Sadriddin Ayniy ijodida Turkiston tarixi masalalari.....	328
I.Naimov	
Ahmad Donish ilmiy merosida islom huquqi masalalari.....	333
R.Rahimov	
Yevropa noshirlik uylari vujudga kelish tarixiga nazar	337
D.A.Choriyeva	
Madaniyat sohasida oliy ma'lumotli mutaxassis kadrlar muammosi va yechimlar.....	342
O.V.Mahmudov	
O'rta asr Yevropa tarjima markazlari tizimida Ispaniya shaharlarining o'rni: Barselona, Pamplona, Saragosa va Segoviya	353
A.A.Hakimov, B.A.Usmanov	
Amir Abdulloning Xorazm yurishi	360
N.X.Choriev	
Buxoro Amirligining janubiy hududlarida irrigatsiya tarmoqlarining rivojlanishi	365

ADABIYOTSHUNOSLIK

I.Yakubov	
"Modern" o'zbek romanlarida majoziy va xayoliy-parodoksal ifoda	368
P.Bakirov	
Turli tizimli tillarda nominatsentrik maqollar mazmun plani	373
I.Mannopov	
Yassaviylik adabiyoti tahlili masalasi	379
Q.Yo'lchiyev	
Anvar Obidjon lirikasida semiotik xususiyatlar	383
J.Eshonqulov	
Hayrat Buxoriy ijodida ijtimoiy hayot va muhit tanqidining badiiy xususiyati	388
T.Matyobova	
Tuyg'u va kechinmani kitobxonga "yuqtirish" mahorati.....	394
M.Qurbonalieva	
Taqiuddin Muhammad Avhadiy "Arafot-ul-oshiqin" va Mutribiy Samarqandiy "Tazkirat-ush-shuaro" asarlarning qiyosiy tahlili	399
I.Eshonqulov	
Tazkiranavislar nuqtayi nazaridan Mirsiddiqxon Hashmatbuxoriy o'rnini anglash	405
H.Ne'matova	
Hoji Muinning "Kattaqo'rqon xotiralari" safarnomasi	413
X.A.Xaitov	
O'zbek adabiyotida lingvistika asosida kulgi uyg'otish masalasi	417
Samadi Nooria	
Maqollarning metodik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari	421
A.G.Sabirdinov	
Shuhrat she'rlariga bir nazar	427
S.Muminov, Z.Kamoliddinova	
Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanida qo'llangan sinonimlarining lingvopoetikasiga doir.....	433

TILSHUNOSLIK

Sh.Iskandarova, D.Qo'ldasheva	
Furqat g'azallarida jonlantirishlarning ifodalanishi	439
Sh.A.Ganiyeva	
Frazeologik ma'no: kategorial va grammatik ma'no muammolari	443
D.Yuldasheva, S.Nishonova	
Maqollarda "bola" kontseptining ifodalanishi.....	447
M.Saminjonov	
Tilshunoslikda nutqiy janrlar va soha qasamlari masalasi.....	450
O.Latipov	
Rus, o'zbek, tojik va ingliz <i>tillarida "dog/it/sag"</i> zoonim so'zining konseptual talqini	454

TAQUIDDIN MUHAMMAD AVHADIY "ARAFOT-UL-OSHIQIN" VA MUTRIBIY SAMARQANDIY "TAZKIRAT-USH-SHUARO" ASARLARINING QIYOSIY TAHLILI

МУҚОИСАИ ТАЗКИРАҲОИ "АРАФОТ-УЛ-ОШИҚИН"-И ТАҚИУДДИН МУҲАММАД АВҲАДИЙ ВА "ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО"-И МУТРИБИИ САМАРҚАНДИЙ

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТАКИУДДИНА МУХАММАДА АВХАДИЯ «АРАФОТ-УЛ-ОШИКИН» И МУТРИБИИ САМАРКАНДИЯ «ТАЗКИРАТ-УШ-ШУАРО»

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE WORKS OF TAKIUD-DIN MUHAMMAD AVHADIY "ARAFOT-UL-OSHIQIN" AND MUTRIBIY SAMARKANDIY "TAZKIRAT-USH-SHUARO"

Qurbonalieva Maxfirat Sa'dulloevna¹

¹ **Qurbonalieva Maxfirat Sa'dulloevna**

– Сармуаллими кафедраи Филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии Тирмиз (PhD).

Annotatsiya

Maqolada deyarli bir davrda va bir mavzuda yozilgan Mutribiy Samarqandiyning "Tazkirat-ush-shuaro" asari hamda Taquiuddin Muhammadi Avhadiyning "Arafot-ul-oshiqin" asari qiyosiy tahlil qilingan. Keyingi navbatda XVI asr shoirlari haqida ma'lumot beradigan ushbu ikki tazkirani taqqoslab, shunday xulosaga kelinadi. Avhadiy yo Mutribiyning "Tazkirat-ush-shuaro" asarini ko'rmagan yoki uning ma'lumotlaridan bexabarligi asarda zikr etilmagan. Shunday bo'lsada bizning kuzatishimizdan ilingan bir necha dalil "Arafot-ul-oshiqin"ga Mutribiy tazkirasining ta'siri mavjud ekanligini ko'rsatadi. Ulardan muhimlari ikki tazkiradagi shoirlar hayoti haqidagi ma'lumotlarning bir biriga o'xshashligidir. Maqolada ikki tazkirani qiyoslash uchun Doii Andijoniy, Mavlo Hayotiy, Anisi Iroqiy kabi bir necha shoirlar zikri keltirilgan. Maqolaning xulosa qismida esa "Arafot-ul-oshiqin" asarini ma'lumotlari bayon etilishi maqtoqli bo'lsa "Tazkirat-ush-shuaro" asarining ma'lumotlari to'g'ri va sahifligi bilan ahamiyatlidir. Ba'zi mavridlarda "Arafot-ul-oshiqin" asari ma'lumotlari to'ldirsada, ammo "Tazkirat-ush-shuaro" ahamiyatliroq ekanligi ma'lum bo'ladi.

Аннотация

Дар мақола сухан перомунӣ қиёс ва муқобалаи "Арафот-ул-ошиқин"-и Тақиуддин Муҳаммади Авҳадӣ ва "Тазкират-уш-шуаро"-и Мутрибии Самарқандӣ меравад. Дар таҳқиқ муқоисаи ин ду тазкира, ки ҳарду дар мавриди шоирони асри XVI маълумот медиҳанд, ба хулосае омадем, ки шояд аз сабаби дастрасӣ надоштани Авҳадӣ ба "Тазкират-уш-шуаро"-и Мутрибӣ ва ё аз маълумоти он бехабар буданаш, агарчи мустақиман ба китоби Мутрибӣ ишора накардааст, ammo бо чанд далел таъсири тазкираи Мутрибӣ дар омода шудани маводи "Арафот-ул-ошиқин" ба назар мерасад, ки яке аз муҳимтарини онҳо ҳамгунагии маълумоти. Дар мақола қайд карда мешавад, ки "Тазкират-уш-шуаро"-и Мутрибӣ дар омода шудани маводи "Арафот-ул-ошиқин" ҳамгунии маълумоти тазкиранигорон роҷеъ ба ҳаёти шуаро мебошад. Ба ҳамин равиш зикри чанд шоир, монанди Доии Андиҷонӣ, Мавлоно Ҳаётӣ, Аниси Ироқӣ ва ғайра, ки дар муқоисаи ин ду тазкира ба қалам омадааст, ба риштаи таҳқиқ кашида шуда, дар қисмати хотимавии мақола ишора мешавад, ки тазкираи "Арафот-ул-ошиқин" дар баъзе маврид маълумоти "Тазкират-уш-шуаро"-ро тақмил дода бо баёни фасеҳтар ақидаронӣ намуда бошад, Мутрибӣ ба дақиқбаёнӣ маълумотҳо арзишмандии тазкираашро афзудааст, ки қобили қайд мебошад.

Аннотация

В статье анализированы произведения Мутриби Самарканди "Тазкират-уш-шуаро", которое написано в один и тот же период и в одно и тоже время на одну тему с произведением Такиуддина Мухаммади Авхадии "Арафот-ул-ошикин". В следующем варианте приводятся сравнения двух антологий, где даны сведения о поэтах XVI века, которые приходят к такому заключению, что или Авхадии не видел произведения Мутриби "Тазкират-уш-шуаро" или не был знаком с его сведениями, тем более об этом в произведении ничего не сказано.

По нашим наблюдениям некоторые факты говорят, что имело место влияние антологии Мутриби на "Арафат-ул-ошикин". Важность ещё в том, что в двух антологиях сведения о жизни поэтах схожи друг с другом. В статье также повествуется, что для сравнения двух антологий приводятся мысли таких поэтов как Доии Андиҷани, Мавло Хаётӣ, Аниси Ироқи и других. В заключительной части статьи излагаются хвалебные сведения произведения "Арафот-ул-ошикин", а в произведение "Тазкират-уш-шуаро" сведения значимы верным повествованием и точностью. В некоторых случаях произведение "Арафот-ул-ошикин" пополняется данными становится ясно, что "Тазкират-уш-шуаро" обладает большей значимостью.

Abstract

The article analyzes the work of Mutribi Samarkandi "Tazkirat-ush-shuaro", which was written at the same time and at the same time on the same topic as the work of Taquiuddin Muhammadi Avhadi "Arafot-ul-oshiqin". The following version compares two anthologies that provide information on poets of the 16th century who come to the conclusion that either Avkhadi did not see Mutribi's work "Tazkirat-ush-shuaro" or was not familiar with his information, especially about this in the work nothing is said. According to our observations, some facts say that there was an influence of the anthology of Mutribi on "Arafat-ul-

oshikin". The importance is also that in two anthologies, information about the life of poets is similar to each other. The article also narrates that to compare the two anthologies, the thoughts of poets such as Doii Andijani, Mavlo Hayeti, Anisi Iroki and others are given. In the final part of the article, laudatory information of the work "Arafot-ul-oshikin" is set forth, and in the work "Tazkirat-ush-shuaro" the information is significant with the correct narration and accuracy. In some cases, the work "Arafot-ul-oshikin" replenished with data, it becomes clear that "Tazkirat-ush-shuaro" has greater significance.

Kalit soʻzlar: Mutribiy Samarqandiy, "Tazkirat-ush-shuaro", Taqiuddin Muhammadi Avhadiy, "Arafot-ush-oshiqin", qiyos, tazkira, tazkiranavislik.

Вожаҳои калидӣ: Мутриби Самарқандӣ, "Тазкират-уш-шуаро", Тақиуддин Муҳаммади Авҳадӣ, "Арафот-уш-ошиқин", муқоиса, тазкира, тазкиранигорӣ.

Ключевые слова: Мутриби Самарқанди, "Тазкират-уш-шуаро", Тақиуддина Тақиуддин Muhammadi Avhadi, "Арафот-ул-ошиқин", сравнение, антология.

Key words: Mutribi Samarkandi, "Tazkirat-ush-shuaro", Takiuddin Muhammadi Avhadi, "Arafot-ul-oshikin", comparison, anthology.

МУҚАДДИМА

"Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин" аз муҳимтарин асарҳои Муҳаммади Авҳадӣ ба ҳисоб рафта, дар қатори тазкираҳои умумӣ ва пурарзиштарин тазкираҳои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ шинохта шудааст. Асари мазкур соли 1613-1615 ба қалам омадааст [1,23-24]. Авҳадӣ аз суҳанварону адибони садаи XVII аст. Аслаш аз Балёни Форс буда, гузаштагони ӯ аз он ҷо ба сарзаминҳои дигар муҳоҷират кардаанд. Ӯ рӯзи чаҳоршанбеи савуми муҳаррами соли 1566 дар Исфаҳон по ба арсаи ҳаёт гузошт [1,19;10,152]. Насаби Тақии Авҳадӣ "...бо ҳафт восита ба Авҳадуддин Абдуллоҳ ибни Зиёуддин Масъуди Форсии Балёнӣ ва аз ӯ бо чанд воситаи дигар ба Абӯалӣ Даққоқи Нишопурӣ", ки аз бузургони аҳли ирфони садаи X-XI буд, мерасад [1,15;10,151]. Авҳадӣ пас аз даргузашти падараш дар назди устодоне, чун Шайх Миншор, Мавлоно Хоҷаҷони Қаҳпояӣ, Мавлоно Муфидии Сифоҳонӣ масоили диниву улуми замонашро омӯхт [1, 21]. Ӯ дар шаҳрҳои Язд ва Шероз низ ба талаби илм сафар кардааст [1,22-23]. Ӯ дар улуми рамалу нҷум, ҳайъату устурлоб, ҷафру аъдод, ҳисобу китобу иксиру таксир ва қироату тафсир табаххури комил дошт. Ӯ то соли 1605 Дар Шерозу Ҷамадону Исфаҳон умр ба сар бурда, соли 1606 ба Ҳиндустон сафар кардааст.

Дар мавриди соли Ҷавту макони дафни Авҳадӣ дар сарчашмаҳо маълумоти дақиқ дарҷ нагаштааст, мусаҳҳеҳи "Арафот-ул-ошиқин" ба иштибоҳ чунин навишта: "Устод Гулчини Маонӣ Ҷавти ӯро дар соли 1633 навишта"[1,31], ҳол он ки Аҳмад Гулчини Маонӣ Авҳадиро то соли 1633 дар қайди ҳаёт буда, аз ин таърих ва баъд вафот карда навиштааст[9,9]. Қудратуллоҳи Гӯпомӯӣ бошад, вафоти Авҳадиро 1689 сабт намудааст, ки иштибоҳ аст [6,126], вале Абдулғаниҳони Ҷанӣ дар "Тазкират-уш-шуаро"-и худ вафоти Авҳадиро 1640 қайд кардааст [7,33]. Аммо, ба гуфтаи Алиризо Нақавӣ Авҳадӣ то солҳои 1629-1630 дар қайди ҳаёт будааст[10,154]. Аз гуфтаҳои тазкиранигорони мазкур қавли Алиризо Нақавӣ ва Аҳмад Гулчини Маонӣ ба ҳақиқат наздик аст.

МЕТОДҶО ВА ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ

Аз Авҳадӣ осори манзуму мансури зиёде, ба монанди "Фирдавси ҳаёл", (шомили ашъори шоирони мутақаддаму мутааххар), "Софинома" ё "Нашъаи бехумор" (300 байт), маснавии "Яъқуб ва Юсуф" (2222 байт), "Каъбаи дидор"(2000 байт), "Сафинат-ус-сакина" (6000 байт), "Каъбат-ул-ҳарамайн" (4000 байт), девонҳо (9000 байт), "Сурмаи сулаймонӣ", "Кофият-ул-қофия" (600 байт), "Арафот-ул-ошиқин фӣ арасот-ил-орифин", "Каъбаи ирфон" ва ғайра ба мерос мондааст, ки муҳимтарини онҳо тазкираи "Арафот-ул-ошиқин" аст. "Арафот-ул-ошиқин"-ро Авҳадӣ дар Ҳинд солҳои 1613-1615 ба қалам оварда, он аз муқаддима (дар шарҳи ҳоли муаллиф) ва сабаби таълифи тазкира, 28 арса дар шарҳи ҳоли 3492 суҳанвари мутақаддаму мутааххар ва хотима иборат мебошад. Забони тазкира аксар маснӯъ ва насраш мусаччаъ буда, муаллиф ибораҳои маснӯъву пуртакаллуфро ба таври фаровон истифода бурдааст. Тақии Авҳадӣ дар таълифи тазкираи мазкур аз тазкираҳои қабл аз "Арафот-ул-ошиқин" таълифгардида хеле истифода намудааст, ки шумори онҳо ба таври зерин аст: "Лубоб-ул-албоб"-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, "Чаҳор мақола"-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, "Таърихи Байҳақӣ", "Шерознома"-и Аҳмад ибни Абилхайри Зарқӯб, "Низом-ут-таворих", "Ҳабиб-ус-сияр"-и Хондамир, "Таърихи Ҳумоюнӣ", "Таърихи Шоҳруҳӣ", "Тазкират-уш-шуаро"-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, "Маҷолис-ун-нафоис"-и Амир Алишери Навоӣ, "Мақолат-ул-аброр"-и Рукнуддин Яҳеи Шерозӣ [1,47-49]. Дар миёни тазкираҳои

ADABIYOTSHUNOSLIK

номбурда, таъсири бевосита ва амиқи “Лубоб-ул-албоб”-и Авфии Бухорой, “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳ, “Таърихи Байҳақӣ” таъкид ёфтаанд, вале таъсири бевоситаи “Тазкират-уш-шуаро”-и Мутрибӣ дида намешавад, ки ба назари мо як андоза аз ҳақиқат дур аст. Аз ин лиҳоз, ду тазкираро дар муқоисаи шарҳи ҳоли чанд тан аз суҳанварони садаи XVI-XVII муайян карданӣ ҳастам.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҶО

Аз муқоисаву муқобала ва мушоҳидаи тазкираҳои номбурда ба назар расид, Авҳадӣ дар таснифи “Арафот-ул-ошиқин” ба “Тазкират-уш-шуаро”-и Мутрибӣ мустақиман истинод накардааст. Вале аз он ҷо, ки китоби Мутрибӣ ягона сарчашмаи шомили шарҳи ҳоли як даста шоирони қарни XVI асту [8,107] ин шоирон дар асари Авҳадӣ низ ба назар мерасанд, онро аз маъхазҳои муқаддамоти Муҳаммад Авҳадии Балёнӣ дар таълифи “Арафот-ул-ошиқин” бояд шумурд. Чунончи, вижагии нахустини ин таъсир дар овардани исми он шоирон, ки маҳз тавассути тазкираи Мутрибӣ ба ҷо мондаанд, мебошад. Ҳарчанд дар ин навъи сабти ном маълумоти тазкиранигорон аз ҳам фарқ мекунад. Масалан, Мутрибии Самарқандӣ дар “Тазкират-уш-шуаро” шарҳи ҳоли Доии Андиҷониро чунин оварда: “Доии Андиҷонӣ марде фозил буд ва дар гуфтани ашъор комил менамуд. Дар Бухоро дар мадрасаи Мири Араб хучрае дошт. Охируламр ба чиҳати саъйи баъзе аз ақрабо тааххул намуд ва ба воситаи носозиву нушузи зан бигурехт ва ба ҷониби Ҳиндустон рафта, дар Гучарот мутаваттин гардид ва ин байти машҳур аз ӯст:

Байт:

Доъӣ ба хидмат омаду иқбол дарнаёфт,

Бӯсид остону дуо гуфту боз гашт” [11,303-304].

Пас аз ин ҳикояте дар бораи шахсоне, ки аз зан мегурезанд, оварда, бо байти зерин ҳукм кардааст:

Аз ҷаври зан касе, ки бихоҳад гурехтан,

Андак масофате бувад аз Қоф то ба Қоф [11,303].

Аммо Муҳаммад Авҳадии Балёнӣ дар тарҷумаи ҳоли Доъӣ чунин оварда: “Ғурфаи доии камолоти ботинияи зоҳирӣ ва ниҳонӣ, Мавлоно Доии Андиҷонӣ. Марде сӯфитабиат, камсухан, бисёрандеша, ба ҳолати худ мустағнӣ, мучаррад, гӯшагир, дарвешниҳоде омада. Молики идроки дурусти мустақим аст ва ёфату суръати интиқоли азим дорад. Аксар авқот дар Кошон ба сар мекард ва ӯ бародари бузурги Малик Тайфури Андиҷонӣ аст, ки мазкур хоҳад шуд. Дар Сифоҳон ба сӯҳбати вай борҳо расидаам, то ғояте дар қайди ҳаёт буд ва алҳол “аль-илму-индаллоҳӣ”(яъне, Худо доност). Аз рашаҳоти саҳоби каломи ӯст. Қола:

- Дар ҳазрати ӯ чӣ гуфт бояд, лаббайк,

Он ҷо ки дигар салом ғунҷад, на алайк.

Ин водии ишқ аст, ниғаҳ дор адаб

В-ин арзи муқаддас аст, “фахлаъ наълайк”.

-Хусни туву нози ту ба андозаи ҳам нест,

Хусне наву ноз, ин ҳама худ гӯ, ки ситам нест?

-Ба коми ошиқи дилхаста монӣ, эй дами субҳ,

К-аз иштиёқи ту мурдему барнамеой.

-Арсаи олам ба пеши пой дил гоме бувад,

Баски роҳи водии ҳачри туро паймудааст” [2,1319].

Чунонки аз муқоисаи ин ду тазкира бармеояд, байни маълумоти Мутрибии Самарқандӣ ва Муҳаммад Тақии Авҳадӣ тафовути начандон калон, вале ҷои зикр вучуд дорад. Муаллифи “Тазкират-уш-шуаро” маълумотро бо зикри номи шоир оғоз карда, баъди зикри нисбааш, аз таҳсили ӯ дар мадрасаи Мири Араб дар Бухоро хабар медиҳад, сипас сафари ӯро ба Ҳинд бо сабаби “носозиву нушузи зан” нишон дода, дар Гучарот мутаваттин гаштани ӯро басароҳат зикр менамояд, ки ин нуктаҳо дар “Арафот-ул-ошиқин” дида нашуд. Муҳаммади Авҳадӣ дар тазкирааш бо вучуди овардани тарҷумаи ҳоли Доъӣи Андиҷонӣ дар зикри нуктаҳои муҳимме, ки Мутрибии Самарқандӣ моҳирона ба онҳо ишора карда,

беътибор будааст. Зикр кардан ба маврид аст, ки бо шоири мазкур Мутрибӣ бевосита вохӯрдааст ва аз ин хотир никоте, ки ӯ дар бораи ин шоир сабт мекунад, саҳеҳтар ба ҳисоб меоянд. Аммо маълумоти овардаи Авҳадӣ низ бо вучуди никоти шубҳаовар доштан, аз фоида ҳолӣ нест, чунончи Мутрибӣ ӯро соҳиби зан мегӯяд, Авҳадӣ бошад, муҷаррад, вале нуктаи қобили таваччуҳ он ки дар “Тазкират-уш-шуаро” дар мавриди бародари ӯ маълумоте наёмада, дар “Арафот-ул-ошиқин” бошад, аз бародари ӯ зикр шудааст, Мутрибӣ аз сафари ӯ ба Ҳинду мутаваддин гаштани ӯ дар Гучарот хабар дода, аммо дар “Арафот-ул-ошиқин” бошад, перомунӣ басар бурдани ӯ дар Кошон сухан рафтааст. Илова бар ин ҳарду тазкиранигор ӯро дидаанд ва аз муосирони Доъӣ ҳастанд. Аз баррасии маълумоти мазкур дар ҳар ду тазкира маълум аст, ки Муҳаммади Авҳадӣ, ҳарчанд ӯро дидааст, аз маълумоти “Тазкират-уш-шуаро” пурарзиштар чизе зикр накардааст ва дар мавриди нуктаҳои муҳимми рӯзгору осори суханвар маълумоти Мутрибӣ боарзиштар мебошад. Бинобар дидору мусоҳибате, ки Авҳадӣ бо Доъӣ карда ва афзудани маълумоти наву тару тоза ба тарҷумаи ҳоли ӯ, ин нукта дарк мешавад, ки ӯ бо шоири мазкур дар охирҳои ҳаёташ мулоқот намуда, аз давраи ҷавонӣ ва бинои оила кардани ӯ, ки дар тазкираи Мутрибӣ зикр мешавад, иттилоӣ комил надоштааст. Агар ба назари мо Муҳаммади Авҳадӣ тарҷумаи ҳоли Доиро пас аз зикри насабу макони зисти ӯ бо забти солу макони таваллуд, соли вафот, соҳиби девон будан ё набудани ӯ идома меод, арзиши маълумоташро бештар мекард. Бо вучуди он ки Муҳаммади Авҳадӣ дар равиши маълумотарӣ иҷтиноб аз нуктаҳои мекунад, дар баъзе маврид маълумоти тазкираи Мутрибиро такмил ҳам медиҳад. Масалан, Мутрибии Самарқандӣ дар шарҳи ҳоли Ҳаётӣ Гелонӣ навишта: “Ҳаётӣ Гелонӣ дар вилояти Ҳиндустон нашъу намо ёфта, дар мулозимати Мирзохон мебуд, аз шуарои хушгӯст ва ин матлаъ аз ӯст:

Матлаъ:

Чунон ба ёди ту дил айши ҷовидон дорад,

Ки завқи дарди ту аз хеш ҳам ниҳон дорад” [11,398].

Авҳадӣ пас аз забти сифати зиёди шоир, ки хоси забони тазкираи ӯст, мисли “соҳиби нашъаи камолоти зотиву сифотӣ, сармасти базмгоҳи ҳаётиву мамотӣ”, “хушфитрату дурустфикрат, олиҳиммату покизатабиат” ва “ҳира”, “тира”, “ҳаззол”, “маззоҳ”, “надим”, “базлагӯӣ”, “ҳозирҷавоб”, “малеххитоб”, “соҳиби усулу ринд”, аз маъману мавлиди шоир, ки Гелон аст, хабар дода, менависад: “Муддатҳост, ки ба Ҳинд омада, ба фароғат давлат ба сар мекунад. Ҳамеша дар хидмати Шоҳ Алоуддини Акбар ва Нуруддини Ҷаҳонгир ба муносиби олияву мадориҷи валийя ва илайҳи тарфаъу тараққӣ фармуда, мумтозу сарфароз гардидааст. Навбате Ҷаҳонгиршоҳ ӯро ба зару нуқра мувозина фармуда, чунончи дар бидояти ҳол Шоҳ Аббос Шонии Такалуро санҷида буд.

Девони ашъори Мавлоно Ҳаётӣ қариб ба панҷ ҳазор байт ба назари қоил расида, мабнӣ бар ақсоми сухан, аз ҷумла “Туғлуқнома”-ро ҳасбуламри подшоҳ илҳоқоти шоиста фармуда ва ба асл дуруст оварда ва алҳақ хуб гуфта. Акнун ҳамчунон дар мулозимат аст, агарчи эъзозу эҳтиромашро бо мансабу ҷоҳ андак касре воқиф шуда, аммо ҳолоти ӯро аз он ҳеч нуқсе нест. Бағоят мусоҳиби хубест, ба сӯҳбати вай расидаам. Дар санаи 1028 шунидам, ки фавт шуд” [2,1181]. Пас аз ин 36 байт аз намунаи ашъори Ҳаётӣ овардааст [2,1181-1183]. Аз ин маълумоти Авҳадӣ метавон чанд нуктаро дарёфт, ки дар тазкираи Мутрибӣ дида намешавад. Инҳо: дар Ҳинд зиндагии бафароғат доштан, ба хидмати Акбар ва Ҷаҳонгир расидани ӯ ва дар дарбор обрӯву нуфузи бисёр доштан, дар он ҷо аз ҷиҳати шоирӣ тараққӣ кардан, соҳиби девон будан, ҳунари волои шоирӣ доштан ва амсоли ин.

Дар мавриди рӯзгори Ҳаётӣ нуктаҳои мазкур дар “Тазкират-уш-шуаро” наёмадааст [11,398]. Нуктаи муҳим дар зикри шарҳи ҳоли Ҳаётӣ дар ҳар ду тазкира он аст, ки ҳар ду соли вафот ва зиндагии ӯро дар Ҳинд қайд кардаанд, вале Авҳадӣ, ки ба сӯҳбати Ҳаётӣ Гелонӣ расида буд, маълумоти муқаддамотии Мутрибиро бо маълумоти “Арафот-ул-ошиқин” пурра мекунад, ки ин муҳимтарин принципҳои таснифоти тазкира дар тӯли таърихи тазкиранигориро нишон медиҳад. Принципи бардошти Муҳаммад Тақии Авҳадӣ аз тазкираҳои пешин, ба ҳамин минвол мебошад. Яъне, ӯ аз нуктаҳои асосии ҳаёт ва осори шуарои пешин, ки дар тазкираҳои манбаъ вучуд доранд, аз диди худ истифода карда, мекӯшад, то ҷумлаеро ҳам аз гузаштагон такрор накунад. Аз ин рӯ, ҳини бардоштҳои аз

ADABIYOTSHUNOSLIK

тазкираҳои дигар аз чунин шева кор мегирад ва ҳатто дар мавриди зарурӣ ба такмили тазкираи мавриди истифодааш мепардозад. Вале мутаассифона, ин шева дар ҳама ҳолат қобили эътиמוד нест, мисоли онро дар шарҳи ҳоли Доии Андичонӣ мушоҳида намудем. Масалан, Мутрибии Самарқандӣ дар тарҷумаи ҳоли Анисии Ироқӣ чунин оварда: “Анисии Ироқӣ исмаш Юликулибек буда, аз шуарои муътабар аст. Назди салотин эҳтиром дошта ва ба мансаби китобдорӣ Алиқулихон- ҳокими Ҳирот мансуб буда, баъд аз ҳаводиси замону инқилоби даврон ва истилои ҳокони соҳибқирон - Абдуллоҳон бар мамолики Хуросон, ба Ҳиндустон рафта, дар хайли мулозимони Хони Хонон интизом ёфта. Шоирест мавзун ва ашъораш дурри макнун, фааммо баъзе аз абёти ӯ, ба чиҳати зиёдии муболиға дар маъонӣ, аз доираи эътидол берун омада, чунонки ин байти ӯ нотиқи ин маъност:

Байт:

Эй ахтаре, ки аз сипеҳри наволи хеш,

Ҳар рӯз ба моҳу меҳр тафохур кунӣ қирон” [11, 223-224].

Пас аз ин Мутрибӣ ба нақду таҳлили сухани Анисӣ пардохта, иштибоҳи ӯро бо мисолҳо аз ашъори шуарои дигар ошкор сохтааст ва дар поёни сухан “Ашъори хубу гуфтори марғуб дорад ва ин се ғазали дилписанд аз гуфтори баланди ӯст” гӯён, се ғазал ва ду байти Анисиро ба таври намуна зикр кардааст [11,24-26].

Муҳаммад Тақии Авҳадӣ шарҳи ҳоли Анисии Ироқиро дар “Арафот-ул-ошиқин” чунин навишта: “Ғурфаи соҳиби фитрати баланду гавҳари назми арҷманд, нозуктабиати мушқилписанд, хунарманд, молики каломе дар камоли латофату нафисӣ, бедили риштаи борики маъниреси, Наҷмуддини Анисӣ...

Номи вай Юликулибек ва аз тавоифи Шомлуст. Мавлиду маншаи вай Ҳирот. Муддатҳо дар он ҷо мулозимати Алиқулихони Шомлу кардӣ, ки ҳокими мутлақ буд ва дар хидмат ба мансаби китобдорӣ маъруф шуд ва дар маҷлиси он хони бузургқадри олишаън ба камоли шофии вофӣ расида. Касби ҷамиъи фунуни хунармандӣ кард, аз ҷумла бағоят хуш менавишт ва дар равиши суҳбату маҷлисороӣ ва нуктафаҳмиву замирдонӣ ва ҳаррофӣ бемасал буда, фунуни сипоҳориро худ ба меросӣ дошта. Алҳақ назме олии вофӣ ва табъе равону софӣ дошта, фитрате сад раҳ аз оби равон софтар, фикрате аз гавҳари хуршед шаффофтар, ашъораш аз ғазалу қасоиду маснавии “Маҳмуд ва Аёз” маъруфу мазкуру машҳур аст. Ҳама дар ғояти назокату латофат ва малоҳату фасоҳат.

Бо вучуди он, ки Мутрибӣ соли сафари ӯро ба Ҳинд қайд карда, дар силки мулозимони Хони Хонон рӯзгор гузаронидани ӯро сабт мекунад, вале аз равобити ӯ бо шоирони дарбору соҳиби маснавии “Маҳмуд ва Аёз” будани ӯ ва сабаби марғу соли вафоти шоир хабаре наовардааст. Авҳадӣ бошад, бо вучуди таърифу тавсифи муболиғаомезаш равобити Анисиро бо шоирони дарбор, чун Шикебии Сифоҳониву Навъии Хабӯшонӣ ва Қуфрӣ ва соҳиби маснавӣ будани ӯро нишон дода, солу макони вафоти шоирро махсусан бо зикри сабаби марғаш овардааст, ки аз нуктаҳои муҳими рӯзгори суханвар ба ҳисоб меояд. Чунин бартарияти “Арафот-ул-ошиқин” аз “Тазкират-уш-шуаро” ва ё овардани маълумоти яқунаро дар тазкираҳои мазкур дар шарҳи ҳоли суханвароне, чун Зухурии Туршезӣ [3,2299;11,328], Малики Қумӣ [5,3727;11,350-351], Мушкилии Самарқандӣ [5,3691;11,499] ва ғайра.

Ин падида дар бисёр ҷойҳои тазкираи Авҳадӣ дида шавад ҳам, мавридҳои зиёде ҳаст, ки маълумоти Мутрибии Самарқандӣ бамаротиб аз маълумоти соҳиби “Арафот-ул-ошиқин” дақиқтару ба асл наздиктар аст. Чунончи, ин нукта дар мисоли шарҳи ҳоли Ваҳшии Бофиқӣ [5,4076; 11,346-348], Восилии Марвазӣ [5,4055;11, 352-361], Мухлисӣ [5,4648-46-49; 11,455-458], Лиқоии Самарқандӣ [4,3253;11,445-446], Содиқи Ҳалвой [3,2100;11,600-601] ва ғайра дида мешавад, зеро маълумоте, ки Мутрибӣ дар шарҳи ҳоли шуарои мазкур бо баррасии рӯзгору хусусиятҳои ашъори онҳо бо истинод ба асарҳои суханварони бузурге, чун Абдурраҳмони Ҷомӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, аҳодиси набавӣ ва оёти қуръонӣ оварда, арзишмандтар аз маълумоти сабткардаи Авҳадӣ дар “Арафот-ул-ошиқин” мебошад. Масалан, Мутрибӣ зимни шарҳи ҳоли Восилӣ ба Марвазӣ будани ӯ, дӯстии ӯ бо Хоҷа Муҳаммад Саид ном дарвеш, мусоҳибату мулозимати ӯ бо Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва касби илм аз суханвари мазкур, сафари ӯ ба Ҳиндустон ва хидмат дар дарбору Ҳумоюнподшоҳ ишораҳо карда [11,352-356], ки дар “Арафот-ул-ошиқин” маълумотҳои мазкур

дида намешавад[5,4055]. Ҳамчунин, дар мавриди намунаи ашъори суҳанвари номбурда низ “Тазкират-уш-шуаро”-и Мутрибӣ аз “Арафот-ул-ошиқин”-и Авҳадӣ бартар аст. Чунин равиш дар шарҳи ҳоли Лиқоии Самарқандӣ низ дида мешавад. Мутрибӣ гӯяд: “Лиқоии Самарқандӣ таҳсила улум намуда, ба мартабаи мавлавият расида ва ба мазмуни ҳадиси “ал-Қаноату канзун ло йафно” тариқи қаноатро паймуда, аз ҳирс иҷтиноб менамуд.

Ҷаноби мушорун илайҳӣ бисёр марди дарвени покизазамир буд ва намозро аҷоиб некӯ мегузорад ва рукуъву сучуду тумаънинаву таъдили аркон ва ҷуз онро некӯ ба ҷой меоварад ва ин мақтаъ аз гуфтори уст:

Эй Лиқой, ҳар он ки ошиқ нест,
Ҳаст биллоҳи ом ка-л-анъом” [11,445].

-ва ҳамчунин пас аз мақтаъи мазкур дар мавриди намозгузори Лиқой ҳадисе аз Пайғамбар (с) овардааст [11,345-346]. Аммо Авҳадӣ бошад, дар шарҳи ҳоли Лиқой ба нақл аз “Маҷолис-ун-нафоис”-и Навоӣ чунин навишта: “Дар маҷолис омада, ки Мавлоно Лиқой марде хушлиқо буда, маҳфузаи Самарқанд аст, баъзе мухтасарот дида, таъе шӯх дошта:

Рух намудан аз он парӣ аҷаб аст,
Аз парӣ одамигарӣ аҷаб аст” [4,3253].

ХУЛОСА

Мо бо мушоҳида дар равиши кори Мутрибӣ дар муқоиса бо равиши Муҳаммад Тақӣ Авҳадӣ ба чунин хулоса расидем, ки Авҳадӣ ҳангоми сабти шарҳи ҳоли шоирон бештар мутаваҷҷеҳи баёни зебост, вале Мутрибӣ бошад, бештар мутаваҷҷеҳи умқи маълумоти дақиқияти он аст. Ҳарчанд, дар мавридҳои муайян маълумоти тазкираи “Арафот-ул-ошиқин” маълумоти “Тазкират-уш-шуаро”-ро такмил медиҳад, диққати матолиб ва сиҳҳатии он, ба сабаби принсипи пешгирифтаи соҳиби “Тазкират-уш-шуаро” қимати ин тазкираро болотар мебарад.

РҶИХАТИ АДАБИЁТ

1. Авҳадӣ, Муҳаммад Тақӣ. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Мӯҳсин Ноҷии Насрободӣ. Ҷ.1 -Техрон:Асотир, 1388. (Avhadi, Mohammad Taqi. Arafat-ul-Ashikin and Arasat-ul-Arifin. Introduction, revision and research of Mohsin Nojii Nasrabodi. Volume 1 - Tehran: Asotir, 1388).
2. Авҳадӣ, Муҳаммад Тақӣ. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Мӯҳсин Ноҷии Насрободӣ. Ҷ.2 -Техрон: Асотир, 1388. (Avhadi, Mohammad Taqi. Arafat-ul-Ashiqin and Arasot-ul-Arifin. Introduction, revision and research of Mohsin Najii Nasrabodi. Volume 2 - Tehran: Asotir, 1388)
3. Авҳадӣ, Муҳаммад Тақӣ. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Мӯҳсин Ноҷии Насрободӣ. Ҷ.4 -Техрон: Асотир, 1388. (Avhadi, Mohammad Taqi. Arafat-ul-Ashiqin and Arasot-ul-Arifin. Introduction, revision and research of Mohsin Najii Nasrabodi. Volume 4 - Tehran: Asotir, 1388)
4. Авҳадӣ, Муҳаммад Тақӣ. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Мӯҳсин Ноҷии Насрободӣ. Ҷ.5-Техрон: Асотир, 1388. (Avhadi, Mohammad Taqi. Arafat-ul-Ashikin and Arasat-ul-Arifin. Introduction, revision and research of Mohsin Nojii Nasrabodi. Volume 5-Tehran: Asotir, 1388).
5. Авҳадӣ, Муҳаммад Тақӣ. Арафот-ул-ошиқин ва арасот-ул-орифин. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Мӯҳсин Ноҷии Насрободӣ. Ҷ.6-Техрон: Асотир, 1388. (Avhadi, Mohammad Taqi. Arafat-ul-Ashikin and Arasat-ul-Arifin. Introduction, revision and research of Mohsin Nojii Nasrabodi. Volume 6-Tehran: Asotir, 1388)
6. Гупомӯӣ, Муҳаммад Қудратуллоҳ. Натоич-ул-афкор/Ба кӯшиши Ардашери Набишоҳӣ.-Бамбей: Чопхонаи Султонӣ, 1336. (Gupomoi, Muhammad Kudratullah. Nataij-ul-afkor/On the efforts of Ardasher Nabishohi. -Bombay: Sultani Printing House, 1336)
7. Ғанӣ, Муҳаммад Абдулғаниҳон. Тазкират-уш-шуаро. Бо эҳтимоми Муҳаммад Муқтадихони Шарвонӣ.-Алигарҳ, 1916. (Ghani, Muhammad Abdulghanikhan. Thank you. With regard to Muhammad Muqtadi Khan Sharvani.-Aligarh, 1916.
8. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар асри XVI-Душанбе:Дониш, 1985. (Karimov U. Tajik literature in the 16th century- Dushanbe: Donish, 1985)
9. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ.-Ҷ.2.-Техрон, 1363. (Maoni, Ahmed Gulchin. History of Persian. Tazkiras.-J.2.- Tehran, 1363.)
10. Нақавӣ, Алиризо. Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон.-Техрон, 1964. (Naqavi, Alirizo. Persian calligraphy in India and Pakistan.- Tehran, 1964.)
11. Самарқанӣ, Мутрибӣ. Тазкират-уш-шуаро, Бо муқаддима ва таҳшияву таълиқоти Алӣ Рафеии Аломарвдаштӣ.-Техрон: Маркази нашри мероси мактуб, 1382. (Samarkani, Mutribi. Tazkirat-ush-shuaro, with an introduction and commentary by Ali Rafei Alamardashti.- Tehran: Center for Publishing the Heritage of Letters, 1382.)